

بررسی تأثیرات ارزش‌ها و حکمت‌های اسلامی در نحوه شکل‌گیری باغ‌های ایرانی

جمال‌الدین مهدی‌نژاد: استاد تمام، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی تهران، ایران

mahdinejad@sru.ac.ir

مرضیه آزاد ارمکی: دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران

azadarmaki@sru.ac.ir

امیرحسین شیردل*: دانشجوی کارشناسی معماری، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران

amirshirdel6645930@gmail.com*

چکیده :

باغ ایرانی با قدمتی چندهزارساله به عنوان میراث ارزشمند ایران، تجلی تفکر و فرهنگ متعالی تمدن ایرانیان می‌باشد که با باورهای آیینی و دینی دوره اسلامی و پیش از آن پیوند عمیق خورده است و تاکنون نیز ساختار فضایی آن به معانی و باورهای انسان تجسد بخشیده و باخلاق فضایی، نیازهای فطری انسان را بر آورده ساخته و موجب دستیابی وی به آرامش می‌گردد. باغ‌های ایرانی با سابقه کهن و تکامل یافته طی قرون متمادی با شرایط محیطی و فرهنگی جامعه ایرانی انطباق داشته و شیوه‌های متفاوتی از طراحی ایرانیان را تا به امروز به نمایش گذاشته است. لذا در این نوشتار با تحلیل ساختار باغ‌های سنتی ایران و نحوه استقرار و تقسیمات فضایی آن مشخص گردید که باغ‌های ایرانی فقط یک معماری ساده نیست، بلکه هر کدام اجزای باغ، علاوه بر دارابودن کیفیت‌هایی شناخته شده، یک فرهنگ خاص را یدک می‌کشند و مجموعه‌ای از هنر، معماری، نظام گیاهی، نظام آبیاری، اعتقادات، سبک زندگی و زیبایی‌شناسی را به نمایش می‌گذارد و اینگونه با کیفیت‌های لاهوتی و قدسی به انضمام بار معنایی و تاریخی، در جهت القای حس مکان به مخاطب اثرگذار می‌باشد. بنابراین بهره‌گیری از معماری و الگوی شکل‌گیری آنها تا به امروز و در بسترهای زمانی، جغرافیایی، فرهنگی و اعتقادی مختلف نیز دستخوش تغییرات اساسی نشده است، به طوری که برخی از عناصر آن در هر شرایط توانسته، کارایی و عملکرد ثابت خود را حفظ کند.

کلمات کلیدی: باغ ایرانی، باور اسلامی، حکمت اسلامی، باغ‌سازی، معماری اسلامی

۱. مقدمه:

زمین، آب، گیاه و اجزای معماری به عنوان عناصر چهارگانه شکل‌دهنده کالبد باغ مطرح‌اند. پوشش گیاهی باغ که دوام و بقای آن مرهون حضور آب است، به عنوان وجه تمایز باغ، از سایر آثار معماری قابل ارزیابی است. (خان محمدی، ۱۳۹۴) به تبعیت از جهان‌بینی دیرینه و فرهنگ ایرانی-اسلامی ایرانیان، رابطه مردم این سرزمین با طبیعت و عناصر طبیعی، رابطه‌ای بر اساس احترام به طبیعت و همزیستی با آن است. این تفکر زمین را ملک خدا می‌داند. (Eliade;1987) در این فرهنگ، عناصر طبیعی مانند آب و گیاه به عنوان آیه و نشانه‌ی الهی محسوب می‌شوند و از چنان اهمیتی برخوردارند که بارها در متون اسلامی نام این دو عنصر تکرار شده است. زیباترین ترکیب مادی آب و گیاه در هنر باغ‌سازی ایرانی نمایان می‌شود. هنر باغ‌سازی یکی از کهنه‌ترین هنرهای ایرانیان است که دارای سنت‌های ارزشمند و قدرتی معنوی است. (Hobhouse;2004) که در آن، عناصر آب و گیاه با سه جنبه مفهومی، کارکردی و زیباشناختی حضور می‌یابند. (زمانی و همکاران، ۱۳۸۸)

فضایی که سازماندهی شده با نگرش زیبایی‌شناسانه ایرانی از ترکیب عناصر طبیعی و مصنوع است. (حیدرنتاج و منصور، ۱۳۸۸) عناصر دخیل در ساخت فضا در باغ ایرانی، نسبتاً ثابت بوده و عبارت است از گیاه (مثمر و زینتی)، آب (در اشکال جوی، حوض، استخر، آبنما، فواره، دریاچه)، کوشک، دیوار محصورکننده، هندسه مستطیل شکل و خیابان باغ (محور اصلی). به رغم عناصر انسان ساخت در باغ‌ها، این عناصر طبیعی (آب، گیاه) هستند که وجودشان باغ را تعریف کرده و به آن هویت می‌بخشد. (همان) عناصر ثابت و ارکان اصلی باغ‌سازی چون آب و گیاه و ساختمان، به عنوان ماده اصلی تجسم بخشی کالبدی به باورهای مذهبی در راستای خلق بهشتی آرمانی روی زمین بود هاند. این عناصر ثابت با تغییر عقاید مذهبی و باورهای دینی در قالب الگوهای متفاوتی به منصفه ظهور درآمد هاند. همین تفاوت‌های کالبدی دلیلی محرز بر نقض باورهای نادرست مبنی بر ثبوت و تداوم هویتی و ساختاری باغ ایرانی در طول زمان است. (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳)

هدف اصلی در این پژوهش آن است که با توجه به اندیشه‌های رایج که الگوی باغ ایرانی را از ابتدای تاریخ شکل‌گیری باغ‌های ایرانی تا به امروز یکی دانسته و بدون تغییرات چشمگیر بر یک اساس می‌دانند لازم است تا با نگاهی موشکافانه و دقیق‌تر این مسئله مورد بررسی قرار گیرد و تحولات باغ بهشت ایرانی تحت تاثیر اندیشه‌های دینی بیان شود که به نظر می‌رسد خود مؤثرترین عامل در شکل‌دهی به طرح باغ‌ها بوده است. در مورد نحوه طراحی و شکل‌دهی باغ ایرانی تفسیرات گوناگون و بسیاری وجود دارد. بررسی‌های صورت گرفته علل شکل‌گیری باغ را در طیفی از الزامات کالبدی و اقلیمی، اقتصادی، سکونتی و... تا تاثیر تفکرات اساطیری، اعتقادی و آیینی دربرمی‌گیرد. تلاش شده است تا این دیدگاه‌ها به گونه‌ای گسترده‌تر در خلال این نوشتار مورد بررسی قرار گیرد.

۲. پیشینه تحقیق:

به طور کلی با مرور و بررسی پژوهش‌هایی که تاکنون در زمینه باغ و باغ‌سازی ایرانی انجام شده، می‌توان، آنها را از نظر نگاه به مفهوم باغ به پنج دسته کلی تقسیم نمود.

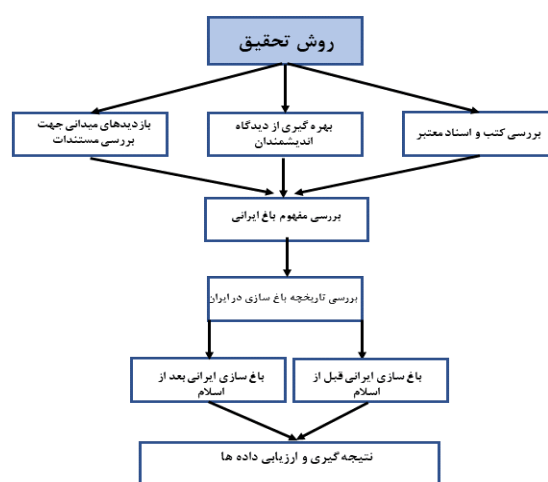
جدول ۱: تقسیم بندی پژوهش های صورت گرفته در خصوص باغ سازی ایرانی، (منبع: نگارندگان)

تقسیم بندی دسته ها	پژوهشگران	دیدگاه
۱	حقیقت‌بین، مهدی، انصاری، مجتبی، (۱۳۹۳) پیرنیا، محمد کریم، (۱۳۸۷) فلامکی، محمد منصور، (۱۳۹۱)	دسته اول شامل پژوهش‌هایی می‌شوند که در آن‌ها محقق تلاش دارد که با ارائه بیانی توصیفی و بر مبنای دیدگاهی ستودنی ویژگی‌ها، خصوصیات، ابعاد معنایی و ذهنی باغ و باغ‌سازی در فرهنگ ایرانی را بر اساس نوع نگاه ایرانیان به مفهوم طبیعت برجسته نمایند
۲	حقیقت‌بین، مهدی، علی دوست ماسوله، سائز، (۱۳۹۸) شیبانی، مهدی، هاشمی‌زادگان، سید امیر (۱۳۹۵) متدین، حشمت‌الله، متدین، رضا (۱۳۹۴) حقیقت‌بین، مهدی، انصاری، مجتبی، (۱۳۹۳) پورمند، حسنعلی، کشتکار قلانی، احمدرضا، (۱۳۹۰) انصاری، مجتبی، محمودی‌نژاد، هادی، (۱۳۸۶)	دسته دوم عمدتاً پژوهش‌هایی هستند که در آن‌ها محقق می‌کوشد ریشه‌های شکل‌گیری باغ‌سازی ایرانی را از دیدگاه جهان‌بینی، فلسفه و تاریخ مورد توجه قرار دهند و عوامل و مولفه‌های اثرگذار بر آن را مشخص نمایند.
۳	شاطری وایقان، امید، (۱۳۹۹) شیبانی، مهدی، هاشمی‌زادگان، سید امیر، (۱۳۹۵) موسوی حاجی، سید رسول، تقوی، عابد، شریفی نژاد، ثریا، (۱۳۹۳)	دسته سوم پژوهش‌های صورت گرفته، با نگاهی کالبدی عمدتاً توجه خود را به شناخت عناصر، المان‌ها و نظام‌های مورد استفاده در باغ‌سازی ایرانی نظیر آب، نظام کاشت گیاهان و هم چنین نظام ابنیه و معماری متمرکز نموده‌اند که این دسته در واقع بیشترین تحقیقات انجام شده در ارتباط با باغ‌سازی ایرانی را به خود اختصاص داده‌اند.
۴	فرزین، سلمان، خلیل نژاد، سیده‌محمدرضا، مرادزاده میرزایی، سعیده، زراعی، علی، (۱۳۹۹) خرم‌روئی، ریحانه، ماهان، امین، (۱۳۹۹) موسویان، سمیه، (۱۳۹۸)	دسته چهارم متأثر از نظریات جدید مطرح شده در زمینه منظر، علوم محیطی و ادراکی و ... به بررسی ظرفیت‌های باغ‌سازی ایرانی بر اساس دیدگاه‌های مطرح شده در این نظریات پرداخته‌اند.
۵	میرصفا، سید عبدالله، پورعلی، مصطفی، (۱۳۹۹) آل هاشمی، آیدا، (۱۳۹۹) فاطمی، مهدی، (۱۳۹۸) حیدرنجاج، وحید، (۱۳۹۴)	دسته پنجم نیز پدید آمده از پژوهش‌هایی است که با دیدگاه مرمتی و شناختی به مطالعه بر روی نمونه‌های باغ‌سازی ایرانی کمتر شناخته شده در سطح کشور پرداخته‌اند.

باغ ایرانی بر نگاه، نگرش و باورهای شخصی فرد ایرانی در مواجهه با محیط اطراف متکی است، از این رو باغ ایرانی تنها یک اثر هنری و معماری نیست بلکه یک پدیده فرهنگی است که دارای ابعاد مختلفی می‌باشد. این الگوها و پارادایم‌ها را می‌توان در بررسی و ارزیابی باغ و توسعه الگوهای حاکم بر آن در شهرسازی معاصر منطبق بر فرآیند ادراک آن توسط انسان، طرح ریزی، گسترش و بازشناسی قرار داد. اگر به طبیعت و روابط آن با انسان توجه کنیم قطعاً علاوه بر آنکه فضایی خوشایند خلق می‌شود، بنا استوار، مانا و... برای نسل‌های آتی می‌شود و بر آرامش روانی آدمی کمک می‌کند، نیازهای مادی را پاسخ می‌دهد و به کانونی جهت رشد معنوی، فردی و اجتماعی تبدیل می‌شود همچنین با بررسی‌های صورت گرفته علل شکل‌گیری باغ در طیفی از الزامات کالبدی و اقلیمی، اقتصادی، سکونتی و... تا تاثیر تفکرات اساطیری، اعتقادی و آیینی در برمی‌گیرد. تلاش شده است تا این دیدگاه‌ها به گونه‌ای گسترده‌تر در خلال این نوشتار مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت با بررسی باغ‌سازی ایرانی در دوره قبل از اسلام و بعد از اسلام توانستیم تاثیرات باورها و حکمت‌های اسلامی را در شکل‌گیری باغ ایرانی مورد بررسی و مطالعه قرار دهیم.

۳. روش تحقیق:

با توجه به بررسی های نویسندگان این پژوهش ، تحقیقی که مستقیماً با این موضوع و رویکرد باشد کمتر پرداخته شده است ، و علت بررسی موضوع آن است که با توجه به تاثیرات تفکرات اسلامی و جایگاه والا و مهم آن که در معماری و شهرسازی ایرانی و ارتباط تنگاتنگی که فرهنگ و مذهب جامعه با معماری و زندگی مردم دارند بنابراین بر اساس ضرورت و اهمیت به باغ که فضایی لطیف و آرامش بخش و خوشایند همگان هست پرداختیم . پژوهش حاضر به صورت تفسیری - تاریخی است که اطلاعات جمع آوری شده به روش توصیفی - تحلیلی ، تجزیه و تحلیل شده است و با بهره گیری از اسناد کتابخانه ای ، مطالعات میدانی و بررسی مقالات ، کتب این حوزه و نظریه اندیشمندان در ابتدا با معرفی مفهوم باغ ، باغ شناسی و تبیین علل مختلف باغ سازی در سایر دوره های تاریخی و مقایسه آن با یکدیگر به اشتراکات فرهنگی و غیره رسیدیم . در ادامه مراحل پژوهش در قالب یک الگو مراحل یاد می شود:

شکل ۱: مراحل تحقیق در جهت رسیدن به نتیجه (منبع: نگارندگان)

اما سوالات اصلی و مهم تحقیق این است که:

- ۱) باغ سازی مبتنی بر فرهنگ ایرانی - اسلامی چه ویژگی ها و حکمت هایی دارد؟
- ۲) عوامل تاثیرگذار بر شکل گیری باغ ایرانی چیست؟
- ۳) هدف غایی از ساخت باغ ایرانی چیست؟
- ۴) الگو برداری معمار ایرانی در جهت تصویرسازی از باغ های بهشتی با تاکید بر آیات قران کریم ، چگونه بوده است؟ که در این پژوهش سعی شده است که به آنها پاسخ داده شود.

۴- مبانی نظری

۴-۱- مفهوم باغ ایرانی:

مفهوم معمارانه باغ، بازتاب حس مکان یا مکانیت است چون باغ فضایی متعین به شمار می رود که تصویر کلی کیهان را در خود به قاب می گیرد. این مفهوم که پرونده انتظام و هماهنگی است، می تواند از راه عدد، هندسه و رنگ و ماده به حیثه هوا درآید، در عین حال نظر عقل را به ذات، به ساحت باطنی مستتر در فضای مثبت معطوف دارد. باغ در حد مظهري از صورت مرکزگرایی عالم کبیر، یا ظاهر، و حیاط درحد مظهري از صورت مرکزگرایی عالم صغیر یا باطن، جنبه‌هایی از مکان به شمار می آیند که متقابلاً مکمل یکدیگرند. (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰) چرا که باغ ایرانی هم تجربه‌ای جسمانی و هم تجربه‌ای روحانی است. در آن رایحه گیاهان شاداب، نوای آب و پرندگان، بافت کاشی صاف و زمین مرطوب و مزه میوه های آفتاب پرورده، منظره گل‌ها و مزاییک‌های رنگارنگی را که در آینه حوض‌های آرام انعکاس یافته‌اند، برجسته است. این ویژگی‌ها هم زمان در نمادین و انتزاعی‌ترین سطح و در مستقیم‌ترین سطح تجربی قرار دارند. (هردگ، ۱۳۸۱)

فرهنگ ایرانی انسان را جدا از طبیعت نمی‌داند، بلکه او را همراه با سایر عناصر طبیعت برای پی بردن به آیات و نشانه‌های خدا می‌بیند (ایرانی بهبهانی، ۱۳۸۳) «میرفندرسکی» با اشاره به ریشه‌های تاریخی این واژه، اصولاً باغ ایرانی را چهارباغ دانسته و می‌گوید: «در نظام استقرار، دو محور اصلی عمود بر هم باغ را به چهار قسمت اصلی تقسیم می‌کند» (میرفندرسکی، ۱۳۸۳) این درحالی است که دانشدوست باغ ایرانی را ترکیبی از خطوط و محورهای اصلی می‌داند که فضای باغ را به چهاربخش تقسیم می‌کند. (دانش دوست ۱۳۷۴)

۴-۲- تاریخچه پیدایش باغ ایرانی قبل از اسلام:

باغسازی از ۳۰۰۰-۲۰۰۰ سال پیش از میلاد مسیح در جهان آغاز شده است. باغ‌های ابتدائی در کشور مصر و در اطراف رود نیل باغ‌های زیتون با طرح‌های هندسی بسیار معمول و اطراف معابد، معابر و کاخ‌ها، درختان کهن همراه با گیاهان زینتی معطر، پیچک و گیاهان روند کاشته می‌شد. متأسفانه در مورد باغ‌های شهری اطلاع چندانی در دست نیست. (ایرانی بهبهانی ۱۳۸۳) بنابراین شروع باغسازی را از باغ‌های بابل می‌دانند که بخت النصر پادشاه بابل ۴۰۰-۶۰۰ سال پیش از میلاد مسیح برای ملکه خود ساخته بود. باغسازی در بابل به صورت فوق‌العاده پیشرفته وجود داشت. باغ‌های معلق که جز عجایب هفتگانه هستند به خاطر سیستم کاشت گیاهان و پنج طبقه بودن و سیستم‌های پیشرفته آبیاری مورد توجه است. دومین دوره باغسازی را مربوط به یونان که باغسازی ایجاد باغ‌های تفریحی و ایده‌های پارسیان و مصریان ادامه یافته است در یونان قدیم اینگونه پارک‌ها و باغ‌ها گل تجمع فلاسفه نیز بوده است. اولین باغ‌های عمومی در یونان وجود داشته و برای بحث و جدال مردم کاربرد داشته است. سومین دوره باغسازی قبل از رنسانس که در آن باغ‌های زیبا احداث شده، باغ‌سازی به خاطر کمبود زمین بر روی سقف منازل نیز انجام می‌شده است. از آنجا که خاک مناسب زراعی نبوده باغچه‌ها را تا ارتفاع ۱/۵ متر به وسیله سنگ از روی زمین ایجاد می‌کردند و در داخل آن خاک مرغوب می‌ریختند و اقدام به کشت گیاهان زینتی می‌کردند. امروزه کم و بیش در بسیاری از مناطق ایتالیا می‌توان باغ‌های تراس‌بندی شده را که متأثر از تاریخ است مشاهده نمود. بایستی گفته شود در قرون وسطی هنر باغسازی نیز توسعه چندانی نیافت ولی به تدریج در طول قرون رو به تکامل نهاده و به نوعی اشاعه یافته است. (ایرانی بهبهانی ۱۳۸۲)

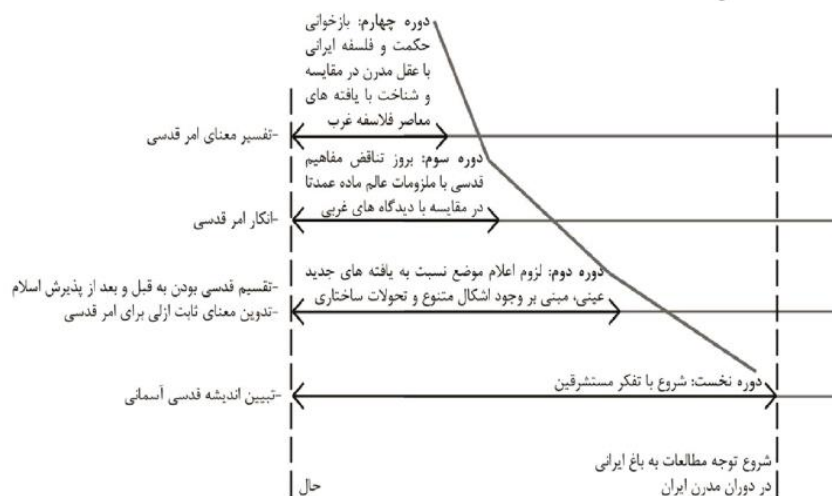
هنر پارک و باغ‌سازی از اوایل قرن ۱۳ به تدریج رو به تکامل نهاده است، به طوری که دوره قبل از آن به باغ‌سازی در دوره قبل از رنسانس معروف است. ولی در اواخر قرن ۱۶ و اوایل قرن ۱۷ که دوران جهش‌های بزرگ علوم طبیعی و فلسفه بوده است، سبک‌ها و روش‌های باغ‌سازی اختصاصی (و در بعضی از ممالک شخصی) مشخص گردیده است و از همین قرن حفظ فضای سبز، طراحی و ایجاد مکان‌های زیبا جهت زیباسازی محیط برای متخصصین و مردم عادی مفهوم یافت. به همین دلیل در تاریخ باغ‌سازی این باغ‌ها را به دوره بعد از رنسانس تقسیم‌بندی می‌کنند (Attlee;2006)

اولین دوره باغ‌سازی بعد از رنسانس سبک ایتالیائی است که به عنوان شروع باغ‌سازی است. در آن روزها، پرورش گل‌ها و گیاهان فقط به منظور تهیه عطر و داور بوده است. به طور کلی سبک باغ‌های ایتالیائی ترکیبی از مجموعه درختان زینتی و پوشش‌هایی از گیاهانی مانند شمشاد و ایلکس بوده است. این باغ‌ها بر روی کوه‌ها ساخته شده و بیشتر بیرون شهر و مشرف بر شهر بوده است. باغ‌ها با وسعت زیاد، مستطیلی شکل و دارای تراس‌های زیاد بوده‌اند که به وسیله ۳-۴ پله به هم متصل می‌شدند. به طور کلی سبک معماری همراه با مجسمه‌ها، درختان، درختچه‌های دائمی و گلکاری‌های حاشیه‌ای در فضای باز مرسوم بوده است و آنقدر که به مجسمه‌ها رسیدگی می‌شد به گلها و گیاهان زیاد رسیدگی نمی‌شد. (prevot;2002)

بر اساس برخی از اسناد، پیشینه طراحی باغ‌های ایرانی به دوره ایلامی‌ها می‌رسد. (هینتس، ۱۳۸۱) علت بوجود آمدن باغ ایرانی را از طریق کنکاش در نسبت میان مردمان ایران با سرزمین‌شان باید جستجو کرد. در سرزمین‌هایی که تمدنی باستانی در آنها به وجود آمده است، هیچ‌کدام خصوصیات جغرافیایی و اقلیمی ایران را ندارند. اغلب متخصصین به نقش باغ‌های گسترده و باغ- حیات خانه‌های ایرانی در ایجاد نوعی آسایشگاه اقلیمی برای انسان تأکید کرده‌اند، آغاز باغ‌سازی ایران را به اسناد نقش مایه‌های رایج سفالینه‌هایی که در شوش یافت شده است به دوران هزاره چهارم پیش از میلاد نسبت می‌دهند. (شاه چراغی، ۱۳۸۰)

ایرانیان در تمام شئون زندگی فردی و جمعی خود، ارتباط نزدیکی با باغ و باغ‌سازی داشته‌اند. علی‌رغم ارزش‌های موجود، این ارتباط در دوره معاصر بیشتر سمت و سویی نظری به خود گرفته و بیشتر به بررسی جنبه‌های مفهومی کهن الگوی باغ ایرانی در ادوار گذشته اختصاص یافته است. باغ ایرانی فرآورده ای است محیطی، جامع محیط گسترده شده و از آن زاینده شده است. باغ ایرانی در طول عمر تجربی‌اش تمام ویژگی‌های یک پدیده را داراست. دگرگونی می‌پذیرد؛ تحول می‌پذیرد؛ از درون خود تجربه می‌زاید؛ و جز اینها و بر محیط/ بر محیط جامع انسانی/ اثرگذاری می‌کند. (فلامکی، ۱۳۸۳)

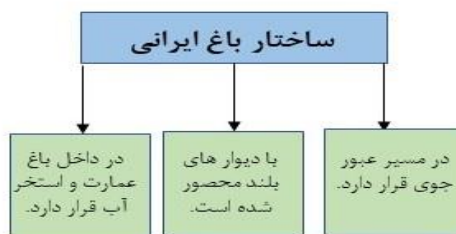
باغ ایرانی که خود به خود واجد ارزش‌های والای انسانی بوده است در طراحی خود نظام ارزش ذهنی/عینی بالا و پائین را همچون یک الگو در خود دارد. اگر به نقشه‌ی باغ‌های کهن و سنتی ایران توجه کنیم این نظام را در اکثر آنها مشاهده می‌کنیم، ورودی این باغها پائین است با اینکه پائین الزاما به معنی زشت، بد یا منفی نیست بلکه این در پائین ماندن و متوقف شدن است که مذموم است. لذا از بدو ورود ناظر متوجه امر شده و خودآگاه متوجه بالا شده و به دعوت رمزگونه‌ی طراح پاسخ می‌دهد. در این طراحی‌ها می‌توان حرکت مستمر بازدیدکنندگان را از پائین به بالا مشاهده نمود جاری بودن آب نیز خود بر وجود جایی در بالا دلالت دارد، چون بسیاری از دیگر باغ‌های سنتی ایران حوض در مقابل کوشک ساخته شده است که نقش سرچشمه (مصنوعی) را در این باغ بازی می‌کند. ناظر زمانی که مسیر از پائین تا بالا را طی می‌کند در موقعیت بالا شاه‌نشین کوشک قرار می‌گیرد و ضمن دریافت احساس خوشی از سیر سلوکی که داشته به پاداش زمینی خود نیز دست می‌یابد و دیدن منظرهای بدیع از کلیت چشم‌انداز باغ و سیری که طی کرده است، او اینک پائین را پشت سر گذاشته و به بالا رسیده است. (براتی، ۱۳۸۳)

شکل ۲- لایه ها و دوران های مختلف پیشینه مطالعه باغ ایرانی (شیبانی، هاشمی زادگان، ۱۳۹۵)

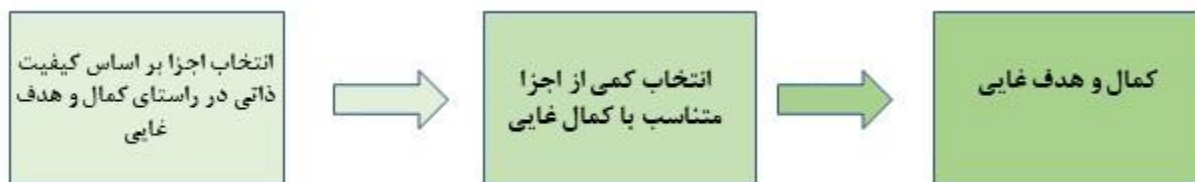
آغاز ساماندهی باغ ایرانی را باید در زمان هخامنشیان جستجو نمود. در باغ‌های سلطنتی پاسارگاد (سده ۶ پیش از میلاد) وجود هندسه سازماند و منظم در باغ شاهی (اختصاصی) و در مقیاس کلان در باغ‌های پیرامون کاخ‌ها، تبدیل به الگویی شده‌است که بعدها در دوره ساسانی و پس از اسلام شاهد تکامل آن هستیم. (مهربانی گلزار و قاسمی، ۱۳۹۶)

باغ ایرانی سه ساختار و طراحی منحصر به فرد دارد:

شکل ۳: عوامل موثر بر ساختار و طراحی باغ ایرانی، (منبع: نگارندگان)

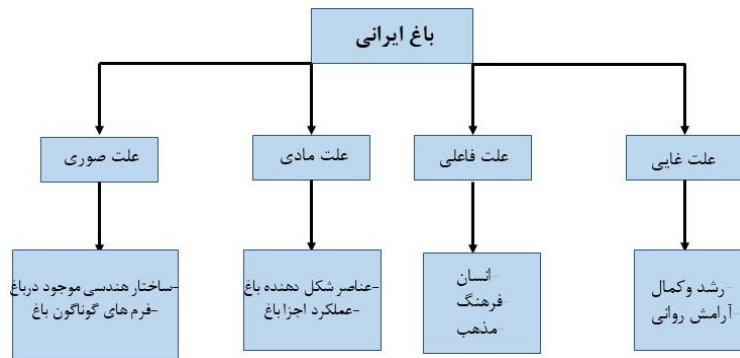
این سه مشخصه باغ‌های ایرانی را متمایز می‌کند. در واقع این باغ‌سراهای ایرانی را جهانگردان اروپایی که مشاهده کردند آن را با مشخصه و نام "پرشن‌گاردن" وصف کردند. باغ ایرانی یا "باغ‌سرای" به ساختار و طراحی منحصر به فرد آن اشاره دارد. باغ ایرانی با تاریخ پیدایش قنات پیوند دارد اولین باغ‌های ایرانی در مسیر خروجی قنات‌ها شکل گرفته است. نمونه اینگونه باغ‌ها را می‌توان در طیس، یزد، گناباد، و بیرجند و اکثر مناطق کویری دید. یکی از مشخصه‌های باغ ایرانی عبور جوی آب در داخل باغ است که معمولاً در این باغ‌سراها در وسط باغ استخر و یک عمارت یا ساختمان تابستانی وجود داشته است. بعضی باغ‌ها به صورت چهار باغ بوده و آب را در ۴ مسیر عبور میداده‌اند. ساخت باغ در جهت خاصی صورت می‌گرفته که نهایت آن آسایش و آرامش بوده و انتخاب اجزای باغ نیز بر مبنای کیفیات اولیه آنان در رابطه با این غایت بوده است.

شکل ۴: مفهوم جهت در ارتباط با گزینش کیفیت و کمیت اجزا، (منبع: نگارندگان)

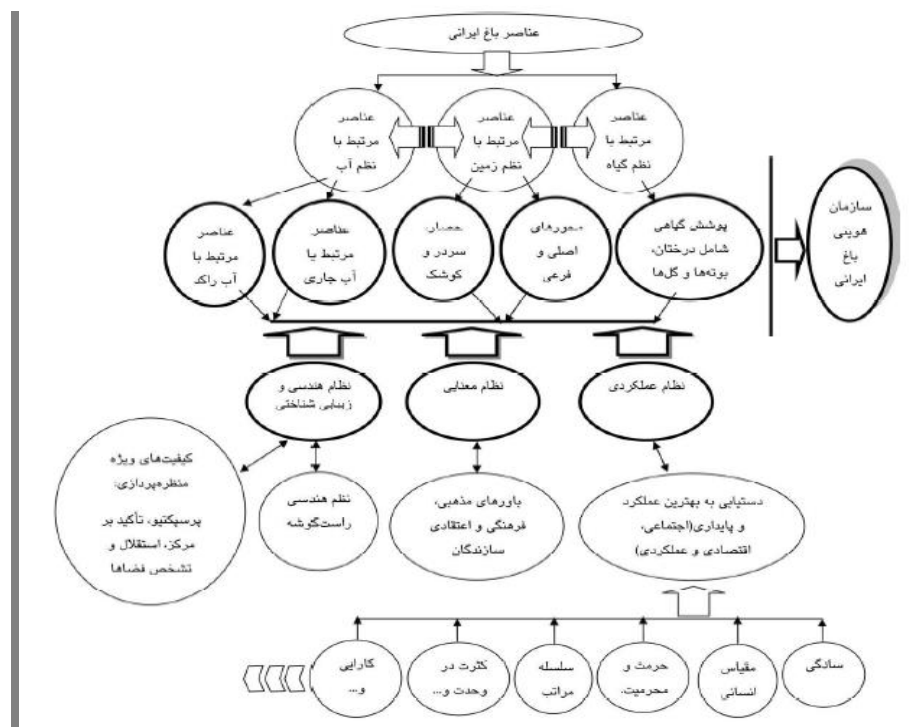
باغ‌سازی ایرانی بر مبنای علت‌های وجودی آن تفسیر و تحلیل شده است. مشاهده نمود. علت‌های وجودی ساخت باغ اگرچه در یک ارزش قرار ندارند، اما به تناسب مکان و زمان تاریخی ساخت و همچنین علت ساخت دارای اهمیت ویژه هستند. آنچه باید در اینجا مورد توجه قرار گیرد آن است که علت اصلی ساخت باغ بر مبنای تفسیر نمودار در راستای لذت بوده و کلیه علت‌ها در مسیر این غایت قرار می‌گیرند، اما با گذشت زمان و با توجه به ویژگی معنادهی ایرانیان هر یک از علت‌های مادی در جهت غایت معنایی که غایتی ثانویه است قرار می‌گیرند، به طوریکه عناصر و اجزاء مانند آب و گیاهان جنبه نمادین و مقدس پیدا می‌کنند و هندسه باغ به عنوان دیگر علت مادی نیز دارای جنبه‌های نمادین می‌گردد. بنابراین علت اصلی ساخت باغ بر مبنای لذت جویی بوده که به تأثیر از علت فاعلی فرهنگی در گذشت زمان غایت ثانویه قدسی پیدا کرده است. (پورمند و کشتکار قلاتی، ۱۳۹۰)

جدول ۲- علت‌های طراحی و ساخت باغ ایرانی، (منبع: نگارندگان)

از زمانی که باغ ایرانی به عنوان یک فضای عالی ایرانی در دوران مدرن مورد توجه قرار گرفت، توجه به وجه بهشتی و قداست در آن، غالباً با نگاه و توسط مستشرقین مطرح بوده است. به هر جهت، موجی غالب بوده که اندیشه قدسی بودن را به معنی دفعاً از آسمان آمدن الگوی شکلی یا معنایی می‌داند با گذشت زمان و انجام تحقیق‌های متنوع و بیشتر در مورد باغ ایرانی، اطلاعاتی از شکل‌های متنوع و تحولات معنایی/ساختاری آن به دست آمد که توجه آنها در سایه اندیشه پیشین ممکن نبوده است. (شیبانی و هاشمی زادگان، ۱۳۹۵)

می‌توان چنان نتیجه گرفت که؛ آنچه بیش از هر چیز در تقویت نقش عنصر اصلی سازنده باغ ایرانی در سازمان هویتی باغ موثر است، نظام حاکم بر ساختار کالبدی و فضایی عناصر سازنده باغ ایرانی است. نظام مذکور را می‌توان به ۳ بخش: هندسی و زیبایی‌شناختی (عینی)، معنایی (ذهنی) و عملکردی دسته‌بندی نمود. نظام هندسی و زیبایی‌شناختی شامل هندسه راست‌گوشه و کیفیت‌های منظره‌پردازی، نظام معنایی مرتبط با باورهای مذهبی، فرهنگی و اعتقادی سازندگان و نظام عملکردی در جهت دستیابی به بهترین کارکرد و پایداری است. (حقیقت بین و انصاری، ۱۳۹۳)

شکل ۵- سازمان هویتی باغ ایرانی (حقیقت بین و انصاری، ۱۳۹۳)

۵- یافته های پژوهش:

۵-۱- عوامل موثر در شکل گیری باغ ایرانی:

۵-۱-۱- دلایل مذهبی:

ارتباط مطالعات بیشتر در عناصر سبز طبیعی در سرزمین خشک این منطقه و دادن مفاهیم ماورا الطبیعه به آنها، در می یابیم که نقش سمبلیک این عناصر نزد ایرانیان از اهمیت ویژه ای برخوردار است. نخستین باغ هایی که با اهداف مذهبی ساخته شده اند را می توان باغ های معابد بین النهرین دانست. خانم «وان زویلن» می نویسد «برخی از نوشته ها از وجود باغ های معابد حکایت می کند که در آنها برای احترام به خدایان درختان و گیاهان را می کاشتند. (Van Zuylen; 1996)

وجود معابد در بلندترین نقطه باغ و تسلط بر طبیعت آن نشان دهنده اهمیت نقش مذهب در پیدایش باغ های اولیه بوده است. در دوران هخامنشی باغ ها، تصویر زمینی بهشت اوستایی هستند و بنابراین ساخت آنها در دستور دین زرتشت آورده شده است. در کتاب بشر و باغ های آمده است: «هرکس این باغ را بسازد رابط با نور اهورامزدا خواهد شد. برای اینکه این بهشت از گزند اهریمن دور باشد باید آن را آبیاری نموده و هزار گونه مواظبت از آن به عمل آید. دور فضای سبز را محصور تا از گزند اهریمن در امان باشد. (Benois; 1975)

با توجه به ای نگفته اهمیت باغ سازی و اصلیت نقش مذهب در استقرار باغ ایرانی پدیدار می شود. به گفته مورخین موبدان از این باغ ها محافظت می کردند. که خود نشان دهنده رکن مذهبی این باغ ها است. همچنین ایجاد قصرهای مهمی چون تخت جمشید در میان انبوه فضای سبز علت مذهبی داشته است. (متدین و متدین، ۱۳۹۴)

۵-۱-۲- علل سیاسی - حکومتی:

می توان انگیزه کارفرمایان جهت نشان دادن ثروت، قدرت و عظمت حکومت را از دلایل دیگر برشمرد. در کتاب باغ ایرانی چنین آمده است: «پادشاهان هخامنشی پس از فتح اقدام به ساخت باغ های بهشتی نمودند که هم برای خوش گذرانی بود و همچنین نشانی به ایجاد باغ به عنوان مکانی جهت تفریح و تفرج قدرت و حکومت بنابراین علل حکومتی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. (خوانساری و همکاران، ۱۳۸۳)

۵-۱-۳- مکانی جهت تفریح و تفرج:

ساخت محلی سرسبز و با نهرهای روان و درختان زیبا جهت آسایش و پناه بردن در دامن طبیعت یکی از مهمترین اهداف استقرار باغ ها است. نام این باغ ها را می توان باغ های فرحبخش نامید. (متدین و متدین، ۱۳۹۴) در میان نوشته ها بیشتر به باغ ها و کاخ هایی اشاره می شود که جهت تفریح متمولین و شاهان و برگزاری مراسم مختلف آنها بوده است. طبق گزارش ها و اطلاعاتی که در دست است شاه عباس در فواصل دو فرسنگ به ساختن یک سرای کوچک مبادرت می ورزید تا هنگام مسافرت در کرانه بحر خزر جایگاهی برای استراحت و تناول طعام و تنقلا داشته باشد. شش باغ از باغ های شاه عباس در این منطقه هنوز باقی است. (نعیم، ۱۳۸۵)

جدول ۳- عوامل شکل‌گیری باغ‌های تاریخی ایران (متدین و متدین، ۱۳۹۴)

دوره زمانی	نام باغ‌ها	مصادیق	دلایل اصلی	عوامل شکل‌گیری
صفوی	باغ توت - باغ زرشک	باغ - میوه‌ها (بوستان)	مثمر بودن باغ	عوامل مشترک و عمومی در شکل‌گیری باغ‌ها
هخامنشی گورکانی	باغ «گاتاداس» داریوش باغ وفا «بابر»	باغ - گل‌ها (بوستان)	ایجاد فضاهای زیبا با تکیه	
گورکانی	باغ وفا «بابر»	باغ‌های باغبانی	هنر باغبانی	
صفوی	باغ‌های دوره شاه عباسی	باغ‌های دارویی		
هخامنشی گورکانی	باغ سارد «کوروش» باغ کلان «بابر»	باغ - منظم		
صفوی	باغ شاه نعمت اله ولی	باغ - مزارها	دلایل مذهبی	عوامل خاص شکل‌گیری باغ‌ها
صفوی	باغ قدمگاه نیشابور			
قاجار	باغ مصلی نائین			
صفوی	باغ جنت - رضوان	باغ - مذهب		
قاجار	شاهزاده ماهان	باغ‌های تابستانی - تفریحی	دلایل تفریح و تفرج	
قاجار	صاحبقرانیه - کامرانیه - سعدآباد	باغ‌های فصلی - حکومتی		
ساسانی قاجار	باغ‌های قصر شیرین - طاق بستان باغ دوشان تپه (تهران)	باغ‌های شکار		
صفوی صفوی قاجار قاجار	باغ هشت بهشت - باغ بلبل باغ عمارت جهان نمای بهشهر باغ عمارت تاج دولت نگارستان باغ عشرت آباد	باغ‌های لذت خاص		
صفوی قاجار صفوی	باغ اندرونی عالی قاپو باغ اندرونی گلستان جهت شمس الاماره باغ عمارت جهان نمای قزوین	باغ - میدان های حکومتی	علل سیاسی - حکومتی	
قاجار	طیس	باغ‌های (سکونتگاهی - حکومتی)		
تیموری صفوی قاجار	کاخ های بغداد - قاهره - تیمور کاخ های هشت بهشت - چهلستون کاخ ارم فتحعلیشاه	باغ - کاخ های قدرت		
صفوی صفوی قاجار	توت - انگور باغ‌های چهار باغ باغ ملی میدان عشق	باغ‌های مردمی		

۵-۲- باغ‌سازی ایران در دوره اسلامی:

باغ و باغ‌سازی هنری است که در تمام تمدن‌ها و ادیان وجود داشته و ویژگی‌های کالبدی خود را در سایه پاسخ به نیازهای عملکردی، توجه به ویژگی‌های فرهنگی و آیینی ادیان حاکم بر زمان خود کسب می‌کرده است. صفات و مفاهیم نمادین مرتبط با باغ‌سازی، مبنای فرهنگی و صبغ‌های دینی داشته و ویژگی‌های خود را از صفات بهشت آرمانی مذهب و آیین حاکم بر جوامع می‌گیرد و همین تفاوت‌هاست که به ساختارها و الگوهای کالبدی متفاوت در هر برهه از زمان می‌انجامد؛ تمدن ایران در دوره رواج و گسترش آیین‌های مهری (میتراپی)، مزدیسنا و زرتشتی با تفسیر ویژه از طبیعت به تقدیس آن می‌پرداخت؛ اما با ورود دین اسلام، احترام به طبیعت جای تقدیس آن را گرفت و به تبع آن، تغییرات کالبدی چشمگیری از منظر برون‌گرایی، درون‌گرایی، محوربندی، موقعیت قرارگیری، تعداد طبقات کوشک و... در باغ‌های ایرانی به وجود آمد. (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳) دوره اسلامی با گرویدن ایرانیان به دین اسلام این جهان

بینی اسلامی از عمق بیشتری برخوردار و باعث ترویج باغ‌سازی ایرانی در اقصی نقاط عالم اسلامی گردید. در دوره اسلامی نیز ایجاد باغ‌ها و درخت‌زارها همچنان مورد علاقه ساکنان این سرزمین بوده است. همانند سایر ادیان الهی، دین اسلام نیز انسان را موجودی رانده شده از بهشت می‌داند. (دیبیا و انصاری، ۱۳۷۶)

اعتقاد به بهشت با چشمه‌ها و نهرها و درختان میوه و سرسبز و پرشاخه و... توصیف شده است و نیکوکاران را به باغ‌های بهشتی وعده داده است. همان طوری که دوره سامانی دوره شروع و اوج اعتلا شعر و ادبیات فارسی بود از نظر معماری و طراحی باغ می‌توان گفت که ابتدا و شروع آن از دوره استیلای تیمور لنگ بر ایران آغاز گشت و تا امروز ادامه دارد. (روحانی، ۱۳۶۵) در دوران اسلامی، براساس دستوری که در متون اسلامی در زمینه آبادسازی و استعمار طبیعت وجود دارد، قنات‌های متعدد حفر شد و در مظهر قنات و امتداد محور آن باغ‌های متعدد شکل گرفت. (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳)

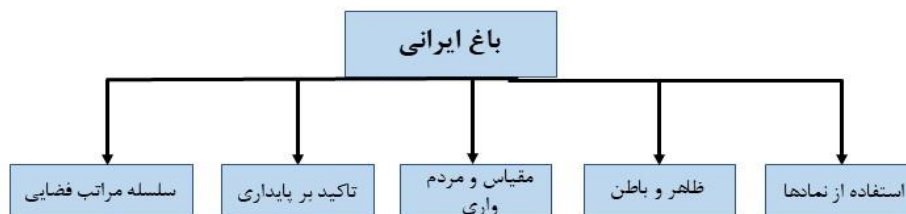
طبیعت در هنر اسلامی بیش از هر هنر دیگری، نماد تنوع سرشار زندگی شده است و هنرمند به طرق مختلف سعی داشته تا طبیعت را به فضای زندگی خود وارد کند. هنرمندان اسلامی به وسیله فرش و نقوش باغی بر روی آن توانسته اند باغ و طبیعت را به فضای داخلی خانه‌ها وارد کنند. (نصر، ۱۳۸۹)

باغ‌سازی ایران در شرایط و دوره‌های مختلف و بر اساس تجربیات و دگرگونی‌هایی که در امور باغ و کشاورزی و زراعت رخ می‌داد، کالبد و نظام آرایش و کاشت متفاوتی را به خود می‌دید. یکی از مهمترین و جنجال برانگیزترین مباحث در شکل‌گیری باغ‌های اسلامی ایران، نقش و تأثیر باغ‌های ساسانی است. برخی پژوهشگران در این زمینه نظریه‌هایی را بیان کرده‌اند. هرچند برخی تجربیات دوره ساسانی در باب کشاورزی و باغ و نظام آبیاری به این دوره انتقال پیدا کرد، با این حال، فرآیند شکل‌گیری و برپایی باغ‌های اسلامی ایران در بستر خود دوران اسلامی و با پیوند عوامل گوناگونی شکل گرفت؛ و در باب نظام کالبد و معنا و کاشت و آرایش گیاهان صحبت از تداوم تاریخی با عنوان باغ ایرانی کار بسیار مشکلی است. به دلیل سیال بودن عملکردهای باغ و بناها در معماری اسلامی ایران، هر ساختمانی چون: حمام، مسجد، مقبره، کاروانسرا، طبخ‌خانه، رباط، خانقاه، دکان و دکانچه حوضخانه، ساباط، خانه و... امکان جاگیری در باغ را داشتند. نظام پلان تک محوری، دو محوری و یا عنوان چهارباغ با شکل‌بندی متفاوت برای باغ که گاه اشاره به تعداد ساختمان و سکو و یا نشستگاه داشت و گاه اشاره به تعداد محور و حوض و جوی آب و یا عنوان کلی برای یک باغ بود، از تنوع تاریخی برای باغ خبر می‌دهد. از اینرو شناخت و کشف همه وجوه و ساحت‌های باغ‌سازی اسلامی ایران نیازمند تعریف و نگاهی چند جانبه است تا به تصویری هرچه صحیح‌تر از آن دست یافت و از کلی گویی و تقلید بی‌بنیاد در بررسی آن خودداری کرد. (ویلبر، ۱۳۸۵)

۶- تحلیل یافته‌ها:

۶-۱- نگرش‌ها و باورهای اسلامی در باغ‌سازی ایران:

ارتباط محیط انسان ارتباط دو سره‌ای می‌باشد. هر دو به گونه‌ای بر هم اثر گذاشته و از هم تأثیر می‌گیرند توصیف و شناخت و تبیین رفتار آدمی به درک ارتباط محیط و رفتار کمک کرده و درک نقش محیط ایجاد شده در زندگی افراد احتیاج به درک و فهم ماهیت انسان است. رفتار فاقد استقلال از رابطه درونی آن با محیط درک کرده و رفتار را باید در زمینه محیطی تعریف نمود. (آلتمن، ۱۳۹۲)

شکل ۶: نگرش‌ها و باورهای اسلامی در باغ‌سازی ایران. (منبع: نگارندگان)

۶-۱-۱- استفاده از نمادها:

نمادها بر ۲ نوع اساسی هستند: طبیعی و حیانی، یا عام و خاص. نمادهای طبیعی، از قبیل فرآیندهای طبیعت، انتظاماتی با نظامی قرینه یا با نواخت، یا هر دو را تشکیل می‌دهند. آدمی از راه صور هنری‌اش این انتظام‌ها را سرمشق قرار می‌دهد و با خلق صور هندسی که نسبت به مرکزشان قرینه‌اند نمادی وحدت در وحدت به دست می‌دهد که نخستین اصل اسلام است. (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰)

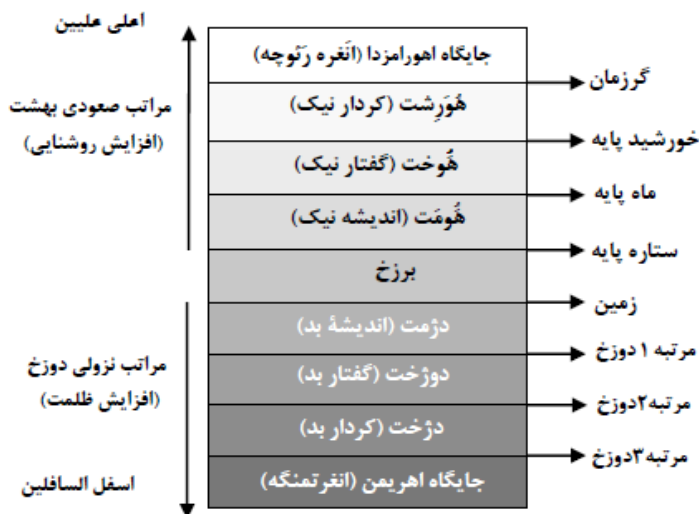
نمادها و حیانی نمادهایی خاص‌اند که سنت‌های مختلف جهان آنها را تأیید و تقدیس کرده و بسته به زبان و صورتی که در آن وحی شده اند تنوع می‌یابند. اعداد نوع پرقدرتی از نمادگرایی است. از جمله ظهور نمادگرایی اعداد در باغ‌سازی سنتی - اسلامی چهارباغ و تقسیمات چهارتایی است. عدد چهار در سنت اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. چهارباغ نمادی است که هم به معنای عام و هم در معنای خاص آن در باغ‌سازی صفوی، مطابق با مکتب اصفهان به کار گرفته شده است. فرم قرینه چهارباغ و نظام هندسی حاکم بر آن به واقع نمایش‌دهنده جنبه عام این نماد و نشان‌دهنده قدرت خلق و انتظام آدمی می‌باشد و در معنای خاص آن، یادآور بهشت جاودان است که بر سطح مربع که نمادی از عرش الهی است. بازنمایی چهارباغ به عنوان نمادی از بهشت در عصر صفوی علاوه بر حفظ صورت، هویت و جایگاه تاریخی خود در باغ‌سازی ایرانی، صورتی جدید می‌یابد. (سادات صالح، ۱۳۹۱)

۶-۱-۲- ظاهر و باطن (برونگرایی و درونگرایی):

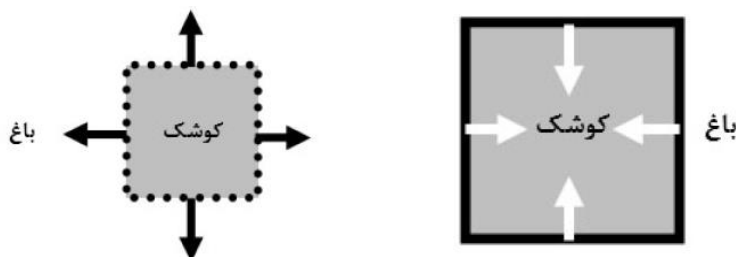
هنر یعنی خلق کردن و آفریدن و هنرمند مومن در هنگام آفریدن اثر هنری با ماده یا موادی کار می‌کند و در آن تغییر شکل ایجاد می‌کند، به گونه‌ای که هر یک از اجزاء، ویژگی و شکل اولیه خود را نداشته یا صورت دگرگون شده دارند، ولی اعتقاد و توجه وی به باطن، او را مجبور می‌سازد که تغییر شکل ماده را در جهت صورت باطنی آن هدایت کند و این امر باعث می‌گردد اثر هنری او نیز همین تاثیر را بر مخاطب گذارد و مخاطب نیز در مواجهه با این اثر باز از ظاهر به باطن سیر کند. در همه نمونه‌های شاخص و برتر در هنر اسلامی چنین کیفیتی قابل مشاهده است. باغ ایرانی در ظاهر باغی است جهت تفرج و پرورش گیاهان، لیکن در باطن و معنا مثالی است از بهشت اخروی که در قرآن به متقین وعده داده شده است. بنابراین هنرمند مسلمان ظاهر باغ را می‌آراید تا بیننده با مشاهده آن همه زیبایی ظاهری به سپاس از پروردگار بپردازد. (همان)

بررسی تطبیقی کاخ باغ‌ها و باغ معابد ساسانی و کوشک‌های اسلامی، حاکی از وجود تفاوت‌های کالبدی اساسی در آثار این دو دوره، از منظر درون‌گرایی و برون‌گرایی است. ریشه این تفاوت کالبدی را می‌توان در مبانی نظری و اعتقادی این دو دین جستجو کرد.

در دین زرتشت، انسان با تفکر و تعمق می‌تواند به شناخت خدا برسد، این در حالی است که اسلام طبیعت را به عنوان یکی از بهترین زمینه‌ها و بسترهای شناخت خدا معرفی می‌کند. کیش زرتشت مبتنی بر سه اصل است: هومت (اندیشه نیک)، هوخت (گفتار نیک)، هورشت (کردار نیک). بهشت نخست از ستاره پایه تا ماه پایه، جایگاه اندیشه نیک، بهشت دوم از ماه پایه تا خورشید پایه جایگاه گفتار نیک و بهشت سوم از خورشید پایه تا گرزمان، آنجا که آفریدگار اورمزد برنشیند، جایگاه کردار نیک است. روان نیکوکار پس از طی مراحل و داخل شدن در سه طبقه بهشت به فضای فروغ بی پایان و روشنایی مطلق می‌رسد که در اوستا به «انگره رنوجه» معروف است معنی آن روشنایی بی‌پایان است. (همان)

شکل ۷- مراتب بهشت و دوزخ در دین زرتشت. بر طبق این نمودار، بهشت متشکل از چهار مرتبه است که از ستاره پایه آغاز می شود و تا جایگاه اهورامزدا (اعلی علیین) ادامه می یابد. دوزخ نیز از چهار لایه تشکیل یافته که از زمین آغاز شده و تا جایگاه اهریمن (اسفل السافلین) تنزل می یابد [همان]. ارتباط برونگرایی و شفافیت نسبت به طبیعت که به واسطه تعبیه ایوان‌هایی فراخ، گشودگی‌های متعدد و بزرگ و... در معماری کوشک محقق شده است، تلاشی است از سوی معماری برای بسترسازی تعمق و تفکر در طبیعت و آیات الهی برای شناخت هرچه بهتر و بیشتر خداوند [همان].

شکل ۸- از چپ به راست: مدل ترسیم شده بر مبنای الگوی کلی درونگرایی و برون‌گرایی کاخ/ معبد نسبت به باغ در کوشک‌های ساسانی، مدل ترسیم شده بر مبنای الگوی کلی درون‌گرایی و برون‌گرایی کوشک نسبت به باغ در کوشک‌های دوران اسلامی [همان].

درون‌گرایی و برون‌گرایی کوشک نسبت به طبیعت اطراف، از این منظر نیز قابل بررسی است که در دین اسلام، انسان نشئت یافته از طبیعت است و امکان برتر آمدن از آن را دارد. این دیدگاه برخلاف دیدگاه زرتشتی که طبیعت را مقدس شمرده و بر تفکیک حریم انسان و طبیعت اعتقاد دارد، دین اسلام به طبیعت به دیده احترام می‌نگرد و به از میان بردن مرزها به منظور حضور هرچه بیشتر انسان در طبیعت و آشنایی با قدرت الهی به منظور شناخت هر چه بهتر آفریدگارش تأکید می‌کند. این امر در معماری کوشک که ای دوران اسلامی، به واسطه ایوان‌های فراخ، گشودگی‌های متعدد و... محقق شده و طبیعت به نوعی در فضای حضور انسان (کوشک) ادامه می‌یابد. (حمزه نژاد و همکاران، ۱۳۹۳)

۳-۱-۶- مقیاس و مردم‌واری:

مطابق با شریعت اسلام و برابری مسلمانان و با توجه به سنت و دستورات قرآن و ائمه در ساختن بناهایی ساده و به دور از تجمل، اصل مقیاس انسانی و مردم‌واری، به عنوان اصلی مهم از اصول مکتب اصفهان در معماری و همچنین باغ‌سازی مطرح می‌گردد. بنابراین در مکتب اصفهان نه مقیاس بلکه فضای انسانی مطرح میگردد، مقیاس‌ها، اندازه‌ها، احجام، گشودگی‌ها، بسته شدن‌ها و... همه بر آن می‌شوند که بیانگر این فضا باشند. (حبیبی، ۱۳۸۰)

وسعت در باغ‌سازی ایرانی، فضایی جهت تجسم نمادها فراهم می‌کند. مقیاس اجزا و فضاهای خرد کاملاً انسانی است که در گفتگو با انسان قرار می‌گیرد و از حضور انسان هویت می‌گیرند. چشم‌اندازها، گشودگی‌ها و ... همگی منظری در مقیاس انسانی فراهم می‌کنند. (سادات صالح، ۱۳۹۱)

۶-۱-۴- تاکید بر پایداری

باغ‌ها در ایران معمولاً در مکان‌هایی احداث می‌شدند که آب در آنجا پایدار و ماندگار باشد. رودخانه‌ها، چشمه‌ها و قنات‌ها معمولاً تامین‌کنندگان پایدار آب بوده‌اند، از اینرو باغ معمولاً در کنار این عناصر شکل می‌گرفته است. تامین پایدار آب نیز به عنوان شرط اصلی ماندگاری باغ‌ها و عناصر سبز، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. (حقیقت‌بین، ۱۳۸۶) باغ ایرانی جهت دستیابی به پایداری و دوام، در توافق کامل با محیط پیرامون قرار می‌گیرد و اجزا و عناصر سازنده خود، از درختان گرفته تا مصالح بنایی را از محیط و هماهنگ با آن تامین می‌کند و در مقابله با بادهای کویری به اقدام می‌پردازد که بتواند بدون ایجاد دگرگونی و برهم زدن شرایط طبیعی به بهره برداری بهتر از محیط پیرامون بپردازد. (سادات صالح، ۱۳۹۱)

۶-۱-۵- سلسله مراتب فضایی

سلسله مراتب در مکتب اصفهان و پیرو آن در مکتب باغ‌سازی اصفهان تحت تاثیر نظریه ملاحظه در باب اصالت وجود و سلسله مراتب عنوان شده در این نظریه، شکل گرفته است. در این باره سید حسین نصر می‌گوید: به اعتقاد مشائیان اسلامی، وجود هر چیز ذاتاً متفاوت و متمایز از وجودهای دیگر است، هر چند که نسبت به ماهیت خودش اصالت دارد، ولی به نظر آخوند، وجود در سراسر قلمرو هستی جز یک چیز نیست. حقیقتی یگانه است که البته سلسله مراتب و شدت و ضعف دارد. (نصر، ۱۳۶۵)

در باغ‌سازی عصر صفوی نیز حرکت از فرود به عروج کاملاً مشهود است. در مقیاس کلان بر پایه مکتب باغ‌سازی اصفهان، سلسله مراتبی در باغ برقرار است که شخص را از پایین‌ترین نقطه - ورودی باغ - به بلندترین نقطه که کوشک است می‌رساند. به عبارت دیگر در مقیاس کلان سلسله مراتب فضایی حاکم بر باغ نمادی است از حرکت انسان فرود به عروج و رسیدن به فردوس و هدایت انسان از زمین به آسمان. این مفهوم در باغ‌هایی با فرم باغ در باغ است کاملاً مشهود است. (سادات صالح، ۱۳۹۱)

۷- نتیجه‌گیری

باغ‌های ایرانی با توجه به قدمت آن، فضای هویت‌مندی است که از ترکیب ساده و موزون، رابطه صحیح و استوار، سلسله مراتب حساب شده، منطق عقلانی، نظام هندسی مشخص ایجاد شده که به نوبه خود تأثیراتی از دوران پیش از اسلام و پس از آن و همچنین از تفکرات آیینی متفاوت در آن جلوه‌گر شده و در اندیشه ایرانیان با پیوند آب و گیاه و چشم‌انداز مطلوب در قالب ایجاد فضاهای متنوع، تداعی‌گر آرامش طبیعت است. انسان امروزی در میان دغدغه‌های حاصل از عصر تکنولوژی، نیازمند ارتباط با طبیعت و استفاده از فضای سبز است. بنابراین باید به دنبال راه‌حلی برای ایجاد حس تعلق به اینگونه فضاها برای استفاده‌کنندگان بود. از آنجایی که حضور حکیمانه و کمال‌گرایی عناصر آب و گیاه در کالبد باغ نشانگر دقت باغ‌سازان ایرانی به چگونگی ساماندهی این دو عنصر به گونه‌ای که پاسخگوی نیازهای جسمی و روحی، روانی آدمیان باشد، می‌باشد، بهره‌گیری از معماری و الگوی شکل‌گیری آنها تا به امروز و در بسترهای زمانی، جغرافیایی، فرهنگی و اعتقادی مختلف نیز دستخوش تغییرات اساسی نشده است، به طوریکه برخی از عناصر آن در هر شرایط توانسته، کارایی و عملکرد ثابت خود را حفظ کند.

۸- مراجع

- ۱- آلتمن، ایروین. (۱۳۹۲). محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه: علی نمازیان، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۲- آل هاشمی، آیدا. (۱۳۹۹). باغ فتح آباد کرمان؛ جایگاه شاخص اصیل باغ ایرانی در احیای باغهای تاریخی ایران، منظر، شماره ۵۱، ۱۵-۶.
- ۳- انصاری، مجتبی. بحتوی، رها. حسین یکیا، محمد مهدی. دادگر، مسعود. (۱۳۹۲). بررسی حس مکان در باغ ایرانی و بوستان‌های امروزی، مطالعه موردی: باغ دولت آباد یزد و بوستان آب و آتش تهران، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۳، ۵-۱۴.

- ۴- انصاری، مجتبی. محمودی نژاد، هادی. (۱۳۸۶). باغ ایرانی تمثیلی از بهشت با تاکید بر ارزش‌های باغ ایرانی دوران صفوی، هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، شماره ۲۹، ۳۹-۴۸.
- ۵- ایرانی بهبهانی، هما. (۱۳۸۳). درآمدی به حفاظت و نگهداری باغ‌های تاریخی، مجله موزه‌ها، شماره ۴۱.
- ۶- ایرانی بهبهانی، هما. سلطانی، حسین. (۱۳۸۲). شاخص و ویژگی‌های باغ‌سازی دوران قاجار در تهران، مجله محیط‌شناسی، شماره ۳۰، ۹۹-۸۱.
- ۷- اردلان، نادر. بختیار، لاله. (۱۳۸۰). حس وحدت - سنت عرفانی در معماری ایرانی، ترجمه حمید شاهرخ، اصفهان: نشر خاک
- ۸- براتی، ناصر. (۱۳۸۳). باغ و باغ‌سازی در فرهنگ ایران و زبان فارسی، مجله باغ نظر، شماره ۲.
- ۹- پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۷). باغ ایرانی، گلستان هنر، شماره ۱۲، ۳۰-۳۳.
- ۱۰- پورمند، حسنعلی. کشتکار قلانی، احمدرضا. (۱۳۹۰). تحلیل علت‌های وجودی ساخت باغ ایرانی، نشریه هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، شماره ۴۷، ۶۲-۵۱.
- ۱۱- حقیقت بین، مهدی. (۱۳۸۶). طراحی پایدار در فضای سبز شهری اصفهان در دوره صفویه و تخریب آن در دوران معاصر، دو فصلنامه مدرس هنر، دوره ۲، شماره ۱.
- ۱۲- حقیقت بین، مهدی. علی دوست ماسوله، ساناز. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی رمزهای آیینی و فرهنگی در منظرپردازی ایرانی و چینی، باغ نظر، شماره ۷۷، ۴۲-۲۹.
- ۱۳- حبیبی، محسن. (۱۳۸۰). مکتب اصفهان در شهرسازی (کنگره تاریخ معماری و شهرسازی اصفهان)، جلد ۱، تهران: دانشگاه هنر، معاونت پژوهشی
- ۱۴- حسینی بهشتی، سید محمد. (۱۳۸۷). جهان باغ ایرانی، گلستان هنر، شماره ۱۲، ۱۵-۷.
- ۱۵- حقیقت بین، مهدی. انصاری، مجتبی. (۱۳۹۳). نمادپردازی در باغ‌های ایرانی در دوره اسلامی و ارتباط آن با باورهای مذهبی سازندگان، نقش جهان، دوره ۴، شماره ۱، ۴۷-۵۵.
- ۱۶- حمزه نژاد، مهدی. سعادت جو، پریا. انصاری، مجتبی. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی باغ‌سازی ایران در دوران ساسانی و اسلامی براساس توصیف‌های بهشتی، مطالعات معماری ایران، شماره ۵، ۵۸-۷۹.
- ۱۷- حیدرناج، وحید. (۱۳۹۴). نقدی بر منشا تفکرات الگوی چهاربخشی در باغ ایرانی، هنر و تمدن شرق، شماره ۷، بهار، ۲۷-۳۲.
- ۱۸- حیدرناج، وحید و منصوری، سیدامیر. (۱۳۸۸). نقدی بر فرضیه الگوی چهارباغ در شکل‌گیری باغ ایرانی، باغ نظر، شماره ۳۰.
- ۱۹- خرم‌روئی، ریحانه، ماهان، امین. (۱۳۹۹). باغ ایرانی به مثابه رسانه‌ای تعاملی، منظر، شماره ۵۱، ۲۳-۱۶.
- ۲۰- خوانساری، مهدی و همکاران. (۱۳۸۳). باغ ایرانی، بازتابی از بهشت، ترجمه: مهندسین مشاور آران، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۲۱- خان‌محمدی، نیره. (۱۳۹۴). مستندنگاری و حفاظت پوشش گیاهی باغ‌های تاریخی نمونه موردی: باغ فین کاشان، معماری ایرانی، شماره ۷، ۵۷-۷۱.
- ۲۲- دانش دوست، یعقوب. (۱۳۷۴). باغ ایرانی، مجله اثر، شماره ۱۸ و ۱۹، ۲۱۴-۲۲۴.
- ۲۳- دبیبا، داراب و انصاری، مجتبی. (۱۳۷۶). باغ ایرانی. مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، جلد دوم، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۲۴- روحانی، غزاله. (۱۳۶۵). طراحی باغ و احداث فضای سبز، تهران، انتشارات پارت.
- ۲۵- زمانی، احسان. لیلیان، محمدرضا. امیرخانی، آرین. اخوت، هانیه. (۱۳۸۸). بازشناسی و تحلیل جایگاه عناصر موجود در باغ ایرانی با تاکید بر اصول دینی-آیینی، باغ نظر، شماره ۱۱، سال ۶، ۳۸-۲۵.
- ۲۶- سادات صالح، سمانه. (۱۳۹۱). مطالعات تطبیقی عناصر معماری باغ‌های ایرانی دوره صفویه با باغ‌های اروپایی قرون شانزدهم و هفدهم میلادی (با تاکید بر فرانسه). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور.
- ۲۷- شاه‌چراغی، آزاده. (۱۳۹۰). پارادایم‌های پردیس: درآمدی بدر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران.
- ۲۸- شاکری، مریم. (۱۳۸۲). آب و باغ ایرانی، کتاب ماه هنر، شماره ۵۷-۵۸، ۱۳۰-۱۳۴.
- ۲۹- شاطری وایقان، امید. (۱۳۹۹). بررسی ساختارباغ‌های ایرانی، معماری سبز، شماره ۱۹، ۴۵-۶۸.
- ۳۰- شیبانی، مهدی. هاشمی‌زادگان، سید امیر. (۱۳۹۵). باغ ایرانی، هستی نو شونده، باغ نظر، شماره ۴۵، ۱۲-۵.
- ۳۱- فرزین، سامان. خلیل نژاد، سیدمحمدرضا. مرادزاده میرزایی، سعیده. زراعی، علی. (۱۳۹۹). ویژگی‌های منظر چندعملکردی در باغ ایرانی، مطالعه موردی: میراث جهانی باغ اکبریه، منظر، شماره ۵۲، ۱۷-۶.

- ۳۲- فاطمی، مهدی. (۱۳۹۸). باغ بهل‌گرد، نمونه اولیه و الگوی باغ‌های بیرجند، منظر، شماره ۴۷، ۶-۱۳.
- ۳۳- فلامکی، محمد منصور. (۱۳۸۳). رمز واژه های باغ ایرانی. مجله موزه‌ها (ویژه نامه همایش و نمایشگاه باغ ایرانی)، شماره ۴۱، ۵۳-۵۵.
- ۳۴- فلامکی، محمد منصور. (۱۳۹۱). ایرانیان و باغ، سرزمین‌های باغ ایرانی، منظر، شماره ۲۱، ۷-۹.
- ۳۵- مهربانی گلزار، محمدرضا. قاسمی، هادی. (۱۳۹۶). طرح کاشت، نقش آفرین منظر باغ؛ سیر تحول طرح کاشت در باغ گلشن طبس، منظر، شماره ۱۰.
- ۳۶- میرفندرسکی، محمد امین. (۱۳۸۳). باغ ایرانی، مطرح شده در اولین کنفرانس باغ‌های ایرانی، نشر سازمان میراث فرهنگی.
- ۳۷- موسویان، سمیه. (۱۳۹۸). شکل‌گیری هویت مکان به واسطه ادارکات حسی در باغ ایرانی، مطالعات ملی، شماره ۸۰، ۱۳۴-۱۱۵.
- ۳۸- میرصفا، سید عبدالله، پورعلی، مصطفی. (۱۳۹۹). کاربرد الگوی طراحی باغ ایرانی در باغ‌های شمال ایران، باغ نظر، شماره ۹۱، ۵۶-۴۱.
- ۳۹- موسوی حاجی، سید رسول، تقوی، عابد، شریفی نژاد، ثریا. (۱۳۹۳). پژوهشی تطبیقی در ساختار کالبدی- فضایی باغ ایرانی، مطالعات شبه قاره، شماره ۲۱، ۱۵۱-۱۶۷.
- ۴۰- متدین، حشمت‌الله، متدین، رضا. (۱۳۹۴). لزوم ایجاد باغ ایرانی، هنر و تمدن شرق، شماره ۷، ۱۹-۲۶.
- ۴۱- نصر، طاهره. (۱۳۸۹). تجلی حکمت در باغ ایرانی، چاپ اول، تهران: انتشارات رخشید.
- ۴۲- نعیم، غلامرضا. (۱۳۸۵). باغ‌های ایران، تهران: انتشارات پیام.
- ۴۳- نصر، سیدحسین (۱۳۶۵) مکتب اصفهان: تاریخ فلسفه در اسلام، جلد ۲، تهران، مرکز نشر دانشگاهی
- ۴۴- ویلبر، دونالد نیوتن. (۱۳۸۵). باغ‌های ایرانی و کوشک‌های آن، ترجمه مهین دخت صبا. انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۴۵- هردگ، کلاوس (۱۳۷۶) ساختار شکل در معماری اسلامی ایران و ترکمنستان، ترجمه: محمد تقی زاده مطلق، تهران، نشر بوم
- ۴۶- هینتس، والتر. (۱۳۸۱). دنیای گم شده عیالم، ترجمه: فیروز فیروزنیا، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- 47-Attlee, C., Campaign Speech to the Labour Party Conference, Scarborough, October, 2006. Labour Party archives are available at the British Library on microfilm.
- 48-Benoist, M. (1975). *L'homme et ses jardins*, éd. Albin Michel, Paris.
- 49-Eliade, Mircea, Adams, Charles J. 1987. *The Encyclopedia of Religion*, Macmillan, UK.
- 50-Hobhouse, Penelope, Hunningher, Erica, Harpur, Jerry. 2004. **Gardens of Persia**, Kales Press, USA. Alexander Clouston, William. 2007. **Flowers from a Persian Garden and Other Papers**, BiblioBazaar, LLC, Charleston, USA. 22.
- 51-Prevot, Philippe. (2002). *Histoire des jardins*, ULMER.
- 52-Van Zuylen, (1996). *Tous les jardins du monde*, éd Gailimard, Italie.